

Natuurbeschermers

Een politieke geschiedenis van
de natuurbeschermingsbeweging
(1930-1960)

Kristian Mennen

NATUURBESCHERMERS

*Een politieke geschiedenis van de
natuurbeschermingsbeweging (1930-1960)*

KRISTIAN MENNEN

Hilversum

Verloren

2025

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de Heimans en Thijsse Stichting, It Fryske Gea, Utrechts Landschap, Het Limburgs Landschap, Geldersch Landschap & Kasteelen en Het Zeeuwse Landschap.

Het **Zeeuwse**
Landschap

Heimans en Thijsse

Stichting

Het
Limburgs
Landschap

Afbeelding op het omslag: Op de voorzijde (boven): het Eerder Achterbroek; foto M. Purmer (Natuurmonumenten, 2008). Beneden: Van Tienhoven temidden van een groep boswachters, Hagenau 1933; uit: fotoalbum P.G. van Tienhoven, Fotoarchief Natuurmonumenten (HIST784). Achterzijde: Grote sterns op het eiland Griend, 1954; foto H.P. Gorter, Fotoarchief Natuurmonumenten (HIST11331).

© 2025 Kristian Mennen
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464551587

Omslagontwerp: Els Gulpen Grafische Vormgeving, Heerlen
Opmaak: Rombus/Eva Nicole Pool, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	7
Deel I Een weids landschap van natuurbeschermingsorganisaties	15
1 Amateur-veldbiologen en professionals	18
2 Dierenbescherming en vogelbescherming	23
3 Natuurmonumenten	26
4 Bondgenoten	37
5 De provinciale Landschappen	41
6 Staatsbossen en staatsnatuurmonumenten	46
7 Wetgeving voor bossen, landgoederen en buitenplaatsen	53
Deel II Ontginning en werkverschaffing in de jaren dertig	56
8 Nederland en de economische crisis	59
9 Ontginning en werkverschaffing	62
10 Het Geuldal en de Contact-Commissie	72
11 De Contact-Commissie en de ontginning van woeste gronden	76
12 Natuurbescherming en het primaat van de informele contacten	83
13 Intermezzo: internationale en koloniale natuurbescherming	90
14 Professionalisering onder druk	95
15 Nieuwe wetgeving en de Natuurbeschermingsbeschikking	99
Deel III Natuurbeschermers tijdens de Tweede Wereldoorlog	104
16 Een nieuw regime, een nieuw departement: natuurbescherming in 1940-1941	109
17 Natuurbescherming onder Duitse bezetting: interne veranderingen	117
18 Natuurbescherming onder Duitse bezetting: beperkingen en gelijkshakeling	125
19 De Commissie Weevers en het systeem van informele afspraken	132
20 Dijken en nieuw land: de natuurbescherming en de nieuwe Zuiderzeepolders	139
21 De Rijksdienst voor het Nationale Plan	142
22 Overheidsmaatregelen ten behoeve van het natuurschoon	145
23 Verwoesting van het Nederlands bosbezit	153
24 'Goed' en 'fout' in de oorlog	177

Deel IV 'Natuurmaniakken' tegen 'opperboeren'	182
25 Een nieuw regime, nieuwe uitdagingen	186
26 Verjonging en democratisering	192
27 Natuurbescherming en landbouw	204
28 Natuurbescherming en Defensie	220
29 Rijkswaterstaat en natuurbescherming in het Deltagebied	226
30 Bouwstenen voor de Natuurbeschermingswet	233
 Conclusie	 247
Noten	253
Bibliografie	292
Verantwoording	311
Register	313
 Kleurkatern	 161

INLEIDING

Stel dat het pas opgerichte Nederlands Instituut voor Publieke Opinie (NIPO) in 1948 in een opiniepeiling aan alle Nederlanders had gevraagd wat voor hen de belangrijkste politieke en maatschappelijke thema's van dat moment waren, welke onderwerpen zouden daar bovenaan staan?

Waarschijnlijk maakten veel mensen zich toen zorgen over de economie, die na de verwoestingen van de oorlog en de Duitse bezetting nog niet was opgekrabbeld. Voedselproductie door de landbouwsector was een belangrijk thema, omdat er nog steeds voedseltekorten bestonden en veel levensmiddelen nog 'op de bon' waren. Er was een schrijnend woningtekort. De berechting van Duitse en Nederlandse oorlogsmisdadigers was nog in volle gang. Intussen waren duizenden Nederlandse jongens ver van huis, in de koloniale oorlog in Indonesië. Als mensen over de grenzen keken, maakten ze zich waarschijnlijk zorgen over de blokkade van Berlijn, de zich toespitende internationale spanningen met de Sovjet-Unie en de gevaren voor de wereldvrede. Heel misschien zou iemand al in 1948 hebben gewezen op de wereldwijde bevolkingsgroei en de te verwachten tekorten in voedsel en grondstoffen op lange termijn. Maar... *natuurbescherming*? Nee, zelfs als de zorg om natuur, milieu en landschap in deze fictieve enquête zou worden genoemd, bungelde het onderaan de lijst.

Aan de ene kant was dat niet meer dan logisch. Natuurbescherming is een luxe-probleem in een tijd van crisis, werkloosheid en wederopbouw. Waarom zou je in een tijd van voedseltekorten een boer verbieden om een heideveld te ontginnen en er koren in te zaaien? Integendeel, die man verdient subsidie en technische ondersteuning. En toch, en dat is de andere kant van het verhaal, waren er ook mensen die wél opkwamen voor de natuur en voor het behoud van flora en fauna. Die vonden dat een heideterrein in sommige gevallen juist níét ontgonnen mocht worden.

De diverse jubileumboeken, overzichtswerken en wetenschappelijke studies over de geschiedenis van natuur- en milieubescherming in Nederland vertellen meestal een positief verhaal van opgang en ontwikkeling. Het begint meestal met de oudste organisaties: de Vogelbescherming, Staatsbosbeheer (allebei opgericht in 1899) en Natuurmonumenten (1905). Een klein groepje visionaire mannen kocht in 1906 het eerste natuurmonument van Nederland aan: het Naardermeer. Na dat prille begin en de eerste 'bloeitijd' van de natuurbeschermingsbeweging, zo gaat het verhaal, werden steeds meer natuurgebieden aangekocht of op een andere manier beschermd.

De Nederlanders werden zich steeds meer bewust van de bedreiging van natuur- en landschapsschoon, en vanaf de jaren zestig en zeventig kwam daar het moderne milieubesef bij. Naast de oorspronkelijke strategie van aankopen bestaat er nu ook een goed werkend systeem van wet- en regelgeving, beheersplannen en subsidies om natuur en biodiversiteit te beschermen.¹

Waarom maakt dat mooie verhaal mij dan zo wantrouwig? Gedeeltelijk ligt dat aan de politieke realiteit in het Nederland van nu. Het klinkt leuk om te vertellen dat natuurbescherming steeds meer in de melk te brokkelen heeft, en in de beleving van veel boeren trekken de ekohippies uit de steden misschien aan de touwtjes, maar in de natuurgebieden in Nederland zelf is daar bitter weinig van te merken. Na 2010 ging bijvoorbeeld vanwege bezuinigingen een streep door de Ecologische Hoofdstructuur. Enkele jaren later brak de 'stikstofcrisis' uit, in feite een direct gevolg van het feit dat de Nederlandse overheid strenge Europese regels jarenlang niet vertaalde naar pijnlijke maatregelen voor de landbouwsector in Nederland. Sterker nog, de overheid bleek lange tijd niet in staat om die 'stikstofcrisis' op te lossen en 'Nederland van het slot te halen'. Waar blijven we dan met dat verhaal van die goed georganiseerde natuurbeschermingsbeweging met een achterban van honderdduizenden leden, een boodschap die in de hele samenleving is aangeslagen en stevig verankerd ligt in beleid?

Een ander probleem is dat dergelijke geschiedenissen een opgaande lijn suggereren: een positieve ontwikkeling van 1906 tot nu. Die continuïteit lijkt echter niet te bestaan voor een flink deel van de twintigste eeuw, vooral de jaren 1930-1960, het eigenlijke onderwerp van dit boek. Veel natuurbeschermingsorganisaties bestonden al in 1930 en ze stonden goed aangeschreven. Natuurmonumenten had op dat moment bijvoorbeeld 13.000 leden en een terreinbezit van in totaal zo'n 8500 hectare.² De vereniging bleef haar bezit in de jaren daarna uitbreiden. Toch zou natuurbescherming in de fictieve opiniepeiling uit 1948 onderaan de lijst van prioriteiten bungelen. Daarom is de periode 1930-1960 ook wel omschreven als een tijd van 'magere jaren of sluipende groei'.³ Nederland kreeg te maken met economische crisis, massawerkloosheid, met de Duitse inval in 1940 en vijf jaar bezetting, en daarna met een lange periode van wederopbouw en economisch herstel. Na een veelbelovend begin tot de jaren twintig werd de natuurbeschermingsbeweging in de verdediging gedrukt. Het brede publiek en de politiek hadden logischerwijs andere prioriteiten en zetten in op de ontginning van 'woeste gronden', ruilverkaveling, woning- en wegenbouw en industrialisatie: stuk voor stuk maatregelen die op gespannen voet stonden met natuur- en landschapsbescherming. In interne stukken van de natuurbeschermingsorganisaties is dan ook vaak te lezen dat het 'onder de huidige omstandigheden' niet haalbaar was om door middel van nieuwe aankopen terreinen te beschermen of een publiekscampagne te lanceren. Het positieve verhaal van de opkomst van natuurbescherming in Nederland werd voor dertig jaar 'onderbroken' en de geschiedenis ging weer verder in de jaren zestig en zeventig, met de opkomst van een modern milieubewustzijn en het aannemen van de Natuurbeschermingswet in 1967.

Dat is allemaal waar, maar toch is het niet het hele verhaal. Wat deden Staatsbos-beheer, Natuurmonumenten, de Vogelbescherming en de andere natuurbescher-mingsorganisaties dan in de tussentijd, tussen 1930 en 1960? Het is verleidelijk om dan maar het binnenperspectief van deze organisaties te vertellen. De jaarverslagen van Natuurmonumenten staan vol met informatie over het beheer van de bestaande na-tuurmonumenten en de aankoop van nieuwe terreinen: is dat dan niet de ‘geschie-denissen van natuurbescherming’ in deze periode?⁴ Bovendien kunnen die verslagen een langere ontwikkeling laten zien: wat voor gebieden golden in een bepaalde tijd als ‘natuur’ of als ‘bedreigd’, en hoe braken nieuwe ideeën over natuurbeheer door?⁵ Het probleem van zo’n focus op terreinen: alle gebieden die níét in eigendom kwa-men van Natuurmonumenten of daarvoor zelfs niet eens in aanmerking kwamen, blijven dan buiten beeld. Andere organisaties in het netwerk van de natuurbescher-mingsbeweging hielden zich niet bezig met het aankopen van natuurmonumen-ten, maar juist met de vormgeving van het bredere landschap eromheen. Aankopen van ‘natuurmonumenten’ was maar een van de mogelijke strategieën tussen 1930 en 1960.

Wat deden natuurbeschermers dan nog meer? Op welke manieren probeerden ze de bescherming van natuur en landschap onder de aandacht te brengen, in een tijd waarin de politiek en het brede publiek daar weinig belangstelling voor hadden? Wat gebeurde er in de diverse overleggronden en -organen met mensen, organisaties en belangengroepen uit andere sectoren? Streefden ze naar wettelijke garanties of juist naar informele afspraken, op lokaal, nationaal of zelfs op internationaal niveau? Juist in een tijd waarin natuurbeschermers formeel gezien niets in te brengen hadden, is het fascinerend om na te gaan hoe ze betrokken werden bij de vorming van nieuw beleid, hoe effectief ze lobbyden bij politieke actoren, de georganiseerde landbouw, Rijkswaterstaat, de strijdkrachten en in de bezettingstijd zelfs met de Duitse bezet-tingsautoriteiten. Hoe deden ze dat, hoe beoordeelden ze de gekozen strategie, en wat leverde het concreet op? Dit boek vertelt daarmee een politieke geschiedenis van natuur-bescherming in de periode 1930-1960.

Om misverstanden te voorkomen: hier volgt geen ‘beleidsgeschiedenis’ van na-tuurbescherming. Dit is geen ‘politieke geschiedenis van natuurbescherming’ in de betekenis van politieke partijen, wetsontwerpen, debatten in het parlement en ambtelijke beleidsstukken. Als dit boek zo’n geschiedenis zou zijn, zou het de jaren 1930-1960 waarschijnlijk overslaan. Natuurbescherming wás immers lange tijd geen officieel beleidsterrein, en tot 1967 kwam er geen nieuwe wetgeving tot stand.

Daarom vertrekt dit boek van de andere kant. Het vertelt een politieke geschiede-nis van natuurbescherming van onderop en bekijkt het vanuit de natuurbeschermers: de mensen, groepen en organisaties die zich in deze periode inzetten voor de bescher-ming van natuur en landschap. Op welke manier probeerden ze deze thema’s onder de aandacht te brengen van politiek en publieke opinie? Hoe speelden ze in op be-

staande machtsverhoudingen tussen politieke bewegingen, tussen de verschillende ministeries in Den Haag, of op tegenstellingen met andere sectoren en beleidsdomeinen? Niet al hun acties waren achteraf even nuttig of verstandig. Het lobbyen voor een Natuurbeschermingswet leverde bijvoorbeeld jarenlang niets op. In hun overleg met de landbouwvertegenwoordigers in de jaren 1945-1948 gaven de natuurbeschermers ruim baan aan de ontwikkelingen in de Nederlandse landbouw, zonder te vermoeden dat ruilverkavelingen, mechanisering en schaalvergroting ingrijpende gevolgen zouden hebben voor het Nederlandse cultuurlandschap. Maar juist daarom is het waardevol om in te zoomen op deze episode, om te begrijpen waarom de natuurbeschermers deden wat ze deden.

Wat voegt dit boek precies toe aan de bestaande historiografie? Zijn er nog zaken die we nog niet wisten over de geschiedenis van natuurbescherming in Nederland? Een belangrijk punt is dat veel bestaande studies zich beperken tot de geschiedenis van één organisatie, vaak Natuurmonumenten. De in 1905 opgerichte vereniging was inderdaad verreweg de belangrijkste speler in het speelveld van verenigingen, instituties en organisaties.⁶ Andere studies gaan dan weer over de geschiedenis van Staatsbosbeheer, de Vogelbescherming, de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJJN) of de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging (KNNV).⁷ Veel provinciale Landschappen hebben hun eigen geschiedenis, bijvoorbeeld uitgaven ter gelegenheid van een jubileum.⁸ Een andere belangrijke groep boeken bestaat uit biografieën van de meest markante natuurbeschermers.⁹ Ik heb dankbaar gebruik gemaakt van deze belangrijke bijdragen. Toch is dit boek méér dan de optelsom van de geschiedenissen van al deze individuele mensen en organisaties.

Het vat de natuurbeschermingsbeweging namelijk op als een dicht gevlochten netwerk van personen en organisaties. De leiders van de natuurbeschermingsbeweging waren in deze tijd een groepje van misschien twintig tot dertig personen, in die tijd vrijwel uitsluitend mannen, die elkaar allemaal kenden en in diverse combinaties zitting hadden in de besturen van de natuurbeschermingsorganisaties: Piet van Tienhoven was voorzitter van Natuurmonumenten en zat bovendien in het bestuur van de Vogelbescherming, de Contact-Commissie, de Nederlandsche Commissie voor Internationale Natuurbescherming en nog een aantal andere organisaties. Jan Drijver was dan weer secretaris van de Vogelbescherming, tweede secretaris van Natuurmonumenten en bestuurslid van It Fryske Gea. Het Tweede Kamerlid Egbert Beumer was voorzitter van de Contact-Commissie en zat ook in het Algemeen Bestuur van Natuurmonumenten, maar zat niet bij de Vogelbescherming... Kunt u het nog volgen? Daarom kies ik ervoor om mijn blik niet te versmallen door te focussen op één persoon of één organisatie.

Dit boek presenteert daarom een collectieve biografie van de natuurbeschermers in Nederland in de periode 1930-1960. Natuurmonumenten en belangrijke personen zoals Jac. P. Thijssen en Van Tienhoven komen natuurlijk prominent in beeld, maar ze waren het middelpunt van een breed netwerk van personen en organisaties. Staats-

bosbeheer, de provinciale Landschappen, de Vogelbescherming, de KNNV, diverse natuurwetenschappelijke genootschappen, de ANWB en afdelingen op het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (OKW) hoorden absoluut bij dit netwerk. De benadering van dit 'veld' als een collectieve biografie heeft twee voordelen. Aan de ene kant ontstaat daardoor ruimte voor minder bekende actoren, zoals professor Theodorus Weevers, Feiko Koster of Gerrit Brouwer, die (nog) geen eigen biografie hebben, maar wel degelijk bij de inner circle van de natuurbeschermingsbeweging hoorden. Datzelfde geldt voor de provinciale Landschappen of wetenschappelijke genootschappen zoals de Botanische, Mycologische of Ornithologische Vereniging. Ze hoorden bij het netwerk en hun acties deden ertoe. Het tweede voordeel: het geeft een beter beeld van de strategische en morele dilemma's van de natuurbeschermers, in de context van hun tijd. Denk bijvoorbeeld aan de natuurbeschermers tijdens de Tweede Wereldoorlog. Moesten ze doorwerken na de Duitse inval in mei 1940, in hoeverre mochten ze samenwerken met de Duitse autoriteiten, en hoeveel afstand moesten ze houden tot de NSB? Een biografie heeft de zware taak om de houding van Thijsse of Van Tienhoven op een goudschaaltje te wegen, aan de hand van individuele motieven die bijvoorbeeld in brieven of dagboeken zijn te vinden. Verderop in dit boek zal blijken dat er in het netwerk van de natuurbeschermers een bont spectrum bestond tussen overtuigde nationaalsocialisten en verzetslieden. Door het hele netwerk te laten zien, met alle problemen, dilemma's en onderlinge (mis)communicatie, wordt het gemakkelijker om de individuele personen en hun beslissingen te begrijpen, in plaats van klaar te staan met ons eindoordeel: 'goed' of 'fout' in de oorlog.

Binnen het netwerk van natuurbeschermers wordt een selectie gemaakt van de meest sprekende anekdotes en verhalen. De tekst zal bijvoorbeeld uitvoerig ingaan op de oprichting van Het Utrechtsch Landschap en zal inzoomen op enkele briefwisselingen van Van Tienhoven met de ministers Deckers, De Wilde en Colijn in de jaren dertig, omdat deze verhalen prachtige voorbeelden zijn voor een breder fenomeen. Er waren nog elf andere provinciale Landschappen, maar het verhaal van Het Utrechtsch Landschap geeft het beste inkijkje hoe de oprichting van deze organisaties in zijn werk ging. Daarvoor is het niet nodig om een voor een ook de oprichting van Het Geldersch, Het Limburgsch en Het Noordhollandsch Landschap te bespreken. Er waren tientallen informele brieven en contactmomenten tussen natuurbeschermers en ministers, maar in plaats van die allemaal uit te werken, kies ik enkele sprekende voorbeelden om te laten zien hoe Van Tienhoven hier gebruik van maakte.

Dit boek gaat ook conflicten niet uit de weg, want die waren er. Volgens mij vertelt een anekdote op lokaal niveau, waarbij boeren en natuurbeschermers elkaar voor 'vandalen' of 'maniakken' uitmaakten, meer over de verstoorde verhouding tussen beide sectoren dan een abstract verhaal op theoretisch niveau over lange 'ontwikkelingen', die al dan niet in grote historische 'trends' passen en de botsingen in feite onder een mantel van liefde bedekken.¹⁰ Voorwaarde is dan natuurlijk dat een intern conflict of een botsing met vertegenwoordigers van andere sectoren relevant is voor

het verhaal als geheel: iets vertelt over de ontwikkeling van de natuurbeschermingsbeweging of over de pogingen van natuurbeschermers om de thema's natuur en landschap op de politieke en maatschappelijke agenda te krijgen.

De selectie van bronnen voor dit onderzoek en dit boek volgt het bovenstaande doel van het boek. Het gaat om een politieke geschiedenis van natuurbescherming, dus met veel aandacht voor het contact met het politiek-bestuurlijke niveau, maar gaat daarbij uit van de natuurbeschermers van onderop. Het meeste archiefmateriaal is afkomstig uit het Stadsarchief Amsterdam (Archief Natuurmonumenten), het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (Archief Contact-Commissie) en het Nationaal Archief in Den Haag (Archief Staatsbosbeheer): dit zijn de archiefbestanden van de drie voornaamste actoren in de natuurbeschermingsbeweging van die tijd, die ook in het contact met de politiek een sleutelpositie innamen. Daarnaast heb ik archiefstukken geraadpleegd van de Commissie-Van Steijn, het departement van OWK, It Fryske Gea, het Groninger Landschap, de Koninklijke Nederlandse Botanische Vereniging, het Limburgs Landschap, de Nederlandse Commissie voor Internationale Natuurbescherming, het Noord-Hollands Landschap, het Overijssels Landschap, Rijkswaterstaat, de Voorlopige Natuurbeschermingsraad, het Zeeuwse Landschap en het Zuid-Hollands Landschap. Als er voor een organisatie al een uitstekende wetenschappelijke monografie bestond óf in het archief van Natuurmonumenten meer dan genoeg informatie te vinden was om het verhaal van deze organisatie te vertellen, heb ik hiervoor geen aanvullend archiefonderzoek meer verricht.¹¹

Correspondentie tussen natuurbeschermers onderling, met andere organisaties en met politiek-bestuurlijke actoren was een belangrijke bron. Daarnaast zijn er veel notulen gebruikt: van bestuursvergaderingen, maar ook van ad-hoc-vergaderingen met landbouwvertegenwoordigers, de Commissie Weevers, of de vergaderingen van de 'adviseurs voor natuurbescherming' in de Tweede Wereldoorlog. Dan zijn er wetenschappelijke rapporten, beleidsstukken, Handelingen van de Staten-Generaal en diverse wetsontwerpen – taai kost, maar erg relevant als de natuurbeschermers daar hun zegje over mochten doen. Een laatste belangrijke bron zijn de eigen tijdschriften van natuurbeschermingsorganisaties, bijvoorbeeld *Natuur en Landschap*. Egodocumenten zoals dagboeken of persoonlijke brieven zijn voor dit onderzoek weinig gebruikt, en dat heeft alles te maken met het karakter van dit boek als een politieke geschiedenis van natuurbescherming. Als Thijsse, Van Tienhoven, Hans Gorter of Marinus van der Goes van Naters een bijzondere reden hadden om iets te vinden, zeiden ze dat wel hardop tijdens een vergadering, of ze schreven het op in een brief aan een minister of hoge ambtenaar. Hun eventuele dagboeken zijn interessant, maar niet nodig om dit verhaal te vertellen.

De selectie van natuurgebieden voor deze voorbeelden en anekdotes was duidelijk moeilijker. De eerste aankopen van de vereniging Natuurmonumenten tot 1940 concentreerden zich in de provincies Gelderland, Noord-Brabant en Noord-Holland.¹² Is

het dan terecht om een geschiedenis van natuurbescherming in Nederland te beginnen met de aankoop van het Naardermeer in 1906, en het verhaal pas uit te rollen naar de andere provincies als Natuurmonumenten daar haar eerste aankopen deed? Dat is niet per se verkeerd – Natuurmonumenten wás nu eenmaal de belangrijkste organisatie – maar het voelt toch onterecht. De keerzijde is dat er voor andere provincies vaak inderdaad weinig te melden is. Het Noordbrabantsch en Het Zeeuwsche Landschap waren nu eenmaal rijkelijk laat met hun eerste aankopen. In dit boek heb ik geprobeerd om daar een balans in te vinden en, waar mogelijk, álle delen van Nederland in het verhaal te betrekken.

Elke selectie betekent natuurlijk dat andere mooie verhalen buiten de boot vallen, en het is best mogelijk dat lezers teleurgesteld zijn omdat ‘hun’ organisatie of ‘hun’ favoriete natuurgebied er in de komende tekst bekaaid vanaf komt. Het goede nieuws is dat er voor diverse natuurgebieden al een fantastisch rijke literatuur bestaat. Omdat dit boek gaat over heel Nederland en meestal naar het nationale niveau kijkt, heb ik niet al die lokale historische studies kunnen inzien en gebruiken. Als er over een natuurgebied nog niets is geschreven, verwijs ik graag naar de archieven van Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de provinciale Landschappen. Die liggen vol met fraaie verhalen over ontginningen, onderduikers, militaire oefeningen en botsingen met lokale boeren. De literatuur en de bronnen, waarnaar in de diverse voetnoten wordt verwezen, zijn nuttig als startpunt voor verder onderzoek. Als dit boek weet te inspireren tot het schrijven en vertellen van meer verhalen over de geschiedenis van natuurbescherming in Nederland, heeft het een belangrijk doel bereikt.

Aan het begin van dit boek nog een paar praktische aanwijzingen. Het is chronologisch ingedeeld: Deel I is de ‘voorgeschiedenis’ tot 1930; Deel II gaat over de jaren dertig, de tijd van de grootschalige werkverschaffingsprojecten en ontginningen. Deel III gaat over de Tweede Wereldoorlog en Deel IV, over de periode 1945-1960, staat in het teken van de botsing tussen natuurbescherming en landbouw.

Het boek kan het beste als doorlopende tekst worden gelezen. Het is in theorie mogelijk om aan de hand van het register alle passages over Van Tienhoven, over Het Limburgsch Landschap of over het Twiske op te zoeken, of bijvoorbeeld in elk hoofdstuk de paragrafen over internationale natuurbescherming te lezen of juist over te slaan. Het probleem daarbij: dit boek is als leesboek geschreven, niet als naslagwerk. In hoofdstuk 1 staat belangrijke achtergrondinformatie om hoofdstuk 2 te begrijpen; Deel I introduceert de belangrijkste personen en organisaties, die in de hoofdstukken van Deel II een belangrijke rol spelen, enzovoort.

Omdat dit een boek is over de *natuurbeschermers*, met andere woorden, over de mensen en organisaties, zijn de natuurgebieden en de wilde planten en dieren tot op zekere hoogte bijzaak. Ik ben geen specialist op het gebied van de geschiedenis van natuur, landschap en biodiversiteit als zodanig.¹³ De natuurgebieden en de zeldzame soorten zijn alleen belangrijk in functie van de anekdote. Er is geen kaart bijgevoegd:

vanwege schaalproblemen (op de schaal van heel Nederland zijn het vaak inderdaad ‘postzegels’) en omdat de gebieden niet wezenlijk zijn voor het verhaal. Wie leest over de Cartierheide, over de Weerribben, of overigens net zo goed over lepelaars of over de stengelloze sleutelbloem en die niet weet te plaatsen: zoek het vooral zelf op. Of, beter nog: ga er eens naartoe. Neem een verreijker mee.

Bij de spelling van de namen van organisaties is consequent de spelling uit de tijd zelf gehanteerd: dus ‘Noordhollandsch Landschap’ en niet ‘Noord-Hollands’; ‘Ver-eeniging’ en niet ‘Vereniging’. Van Tienhoven vond overigens zelf in 1936 dat ‘wij in ons land [...] ongelukkigerwijze door de [nieuwe] Marchant-spelling bedorven worden’.¹⁴ Ik maak hierop één belangrijke uitzondering en hanteer die verfoeide nieuw-lichterij voor ‘Staatsbosbeheer’. De dienst werd in de jaren dertig wel aangeduid als ‘Staatsboschbeheer’, maar dat was geen statutaire naam, zoals bij de diverse stichtingen en verenigingen, die in de jaren vijftig één voor één ‘om’ gingen naar de nieuwe spelling. ‘Staatsbosbeheer’ was en is meer een functiebeschrijving. Daarom laat ik hier de -sch vallen.

REGISTER

- Aalscholver 19, 67, 122, 187
Aerdenhout 243
Afrika 18, 69, 80, 90-91, 208
Afsluitdijk 60
Agelerbroek 214-215, 219
Akeley, Carl 18
Albert, koning 90
Aldrin 27-218
Algemeen Vorderingsbesluit 137, 147
Algemeene Vereeniging voor Natuur-
bescherming voor Den Haag en Omstre-
ken (AVN) 154
Algera, Jacob 228
Almere 235
Altena, Land van 226
Ameland 98, 241
Amer 135
Amerika: zie Verenigde Staten
Amerongen 80
Amsterdam 16, 19-21, 27-28, 30-32, 38-39, 54,
63, 80, 83-84, 88, 107, 120, 122, 136, 140, 158,
197-199, 234, 238
Amsterdamse Bos 63, 80
Annexatie 188
Anti-Revolutionaire Partij (ARP) 25, 59, 75,
77, 84, 100, 228
Antwerpen 224
ANWB, Koninklijke Nederlandse Toeristen-
bond 11, 37-38, 40, 54, 59, 73, 95-96, 110,
118, 123, 186-187, 189, 192-193, 195, 231,
236, 239-240, 242, 246
Apeldoorn 154, 223, 243
Appelman, Frederik Johannes 200
Arbeitseinsatz 120, 125, 205
Argentinië 60
Arisz, Willem Hendrik 69
Arnhem 118-119, 189
Artis 16, 18, 28-29
Atjeh 92
Atlantikwall 153-154, 156, 220
Australië 18
Autoverkeer 240-241, 246
Azië 18, 90, 92
Baardmees 133, 158
Bakker Schut, Frits 143-144, 189
Bakker-Nort, Betsy 77
Bakkerskooi 67
Bakkerswaal 147, 149
Balen, Willem Julius van 65, 78
Balsfoort 209
Barneveld 126
Beck, K.H. van 137
Beckbergerwoud 19
Beekhuizen 30, 239
Beer, Natuurmonument De 111, 136-138,
226, 231-232
Beerze 136, 209, 219
België 19, 53, 72, 87, 90, 93-94, 100, 153, 224,
227-228
Belterwijde 134
Bemelen 72
Beneden-Dinkel 213-214
Bentham, Roelof Jan 197, 206, 212-213
Bentinck, Maximiliaan Robert graaf 120
Bergen op Zoom 221
Berggorilla 18, 90
Berglijster 93
Bergsma, Edo 38
Bergvennen 149
Bermtoerisme 241-244
Bernard, Charles Jean 200
Bernhard, prins 202-203

Bernink, Bernard 24
 Besemer, A.F.H. 193
 Besluit Staatstoezicht op de Bossen 154
 Bestrijdingsmiddelen, Chemische 204, 216-218, 250-252
 Beulakerwijde 134
 Beumer, Egbertus Johannes 10, 75, 77, 79, 83, 95, 102, 111-112, 115-116, 132, 135, 145, 180, 189
 Bevrijding 105-106, 123-124, 153-154, 158-160, 177, 180, 186-189, 192-193, 199, 205, 220, 235
 Bezetting, Duitse 7-9, 86, 105-151, 177-180, 220, 234-235, 241, 248, 250-251
 Biesbosch 62, 107, 111, 120, 135-136, 212, 225-228, 232, 248
 Biesvaren, Grote 34
 Biesvaren, Kleine 34
 Bijhouwer, J.T.P. 141
 Bijleveld, Herbert 127
 Bijzondere Rechtspleging 177
 Bilthoven 41, 53, 73
 Bima 19
 Binnenlandse Zaken, Ministerie van 50-51, 77, 81, 84, 142, 187
 Biologie 18, 20-21, 26, 32, 35, 38, 44, 69, 97, 106, 119-120, 133, 205, 231-232, 242
 BirdLife International 90
 Blauwgraslanden 96
 Blijdorp, Diergaarde 24, 30, 202
 Bloemendaal 29, 121, 179
 Bloemers, Henri 30, 189
 Bloemers, Hugo 189
 Bloemers, Maurits 189, 197, 202-203, 244-246, 251
 Boetzelaer, Willem Carel baron van 41
 Bommelerwaard 31
 Bond ter Bestrijding eener Gruwelmode 23, 25
 Bond van Natuurbeschermingswachten 196
 Bond van Plattelandsvrouwen 194
 Bönninghausen, Egon von 135
 Boommarter 149
 Borneo 30
 Borssele 239
 Bosbeheer 32-33, 46-49, 51-52, 154, 157, 159, 249
 Bosbouw 48-49, 51, 110, 154
 Bosch ridder van Rosenthal, Lodewijk 83, 128-129, 179
 Boschraad 53, 154
 Boschwet 42, 53-55, 100, 147, 154
 Boschwezen 18
 Bosjes van Pex 155
 Botke, J. 44
 Braak, De 33
 Brabants Heem 196
 Brandsma, Titus 45
 Brecklenkampse Veld 146
 Breda 48-49, 189
 Bremhof 239
 Breskens 93
 Briejèr, C.J. 217
 Brielse Gat 230
 Brielse Maas 230-232
 Brits-Indië 151
 Broer, A.L. 67
 Brouwer, Fop 186
 Brouwer, Gerrit Anton 11, 67, 70, 89, 96, 106, 133, 135, 149, 201, 232
 Brouwer, Hendrik Albertus 54
 Brunnen 199
 Brunssummerheide 237
 Brussel 90
 Buchenwald 113, 115
 Buitenlandse Zaken, Ministerie van 31, 93
 Buitenzorg (Bogor) 18
 Buizerd 218
 Bundeswehr 225
 Bunkers 106, 137-138, 220-221
 Bunnik 127
 Burdet, Adolphe 29
 Bureau voor Natuurbescherming 189, 191, 245, 251
 Bureau voor Natuurbescherming voor Amsterdam en Omstreken 136
 Büttikofer, Johann 24, 30
 Cadzand 227, 238
 Cals, Jo 191
 Carson, Rachel 217
 Cartier de Marchienne, Emile 87, 90-91
 Cartierheide 14, 87-88

- Carum: zie Kranskarwijn
- Centrale Commissie voor Natuur-
bescherming 102, 111, 132, 189
- Centrale Commissie voor Ruil-
verkaveling 86
- Christelijk-Historische Unie (CHU) 25, 51,
101, 216, 225
- Christiansen, Friedrich 105, 108, 150-151
- Cleyndert, Hendrik 39, 80-81, 96, 111-113,
123, 140-142, 189, 197, 205, 237, 246
- Club van Nederlandsche Vogelkundigen 24
- Colijn, Hendrik 11, 59, 84, 91
- Comité Het Nederlandsch Landschap: zie
Nederlandsch Landschap, Comité Het
- Commissaris voor niet-commerciële ver-
enigingen en stichtingen: zie Müller-
Lehning
- Commissie Overleg Landbouw en Natuur-
bescherming (COLN) 210-212, 214, 219, 249
- Commissie van Advies voor de Natuur-
monumenten van het Staatsbosbeheer
(Commissie Weevers) 12, 36, 53-55, 67, 75,
86-89, 95, 97-98, 102-103, 116-117, 132, 134-
135, 137-138, 152, 184, 187, 190, 197, 215,
248-250
- Commissie van Overleg voor de Wegen 242-243
- Commissie voor de Bescherming van de
Wilde Flora 35-36, 72
- Commissie voor de Monumentendag 59,
74, 112
- Commissie-Van Steijn 101-102, 145
- Communisme 187, 220
- Communistische Partij Holland (CPH) 54
- Communistische Partij van Nederland
(CPN) 123
- Compagnie Immobilière Le Zoute, S.A. 93, 227
- Congo, Belgisch 19, 90, 92
- Contact-Commissie inzake Natuurbescher-
ming: zie Contact-Commissie voor Na-
tuur- en Landschapsbescherming
- Contact-Commissie voor Natuur en Land-
schapsbescherming (Contact-Commis-
sie) 10, 32, 58-59, 67, 72, 74-78, 82, 86,
95-97, 100, 110-113, 115-116, 123, 132, 134,
137, 139-144, 146, 149, 155, 184, 186-187,
189-190, 192, 194-195, 197-198, 201, 204, 208,
210-212, 215-216, 225-228, 230-231, 235-236,
238, 240-245
- Conventies, Internationale 19, 90-91, 202
- Conwentz, Hugo 19
- Cornwall 184
- Corversbos 157-158
- Covavo: zie Federatief Comité voor Vogel-
bescherming in Nederland
- Cremers, Jos. 24
- Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk
(CRM), Ministerie van 240
- Cultuurlandschap 10, 61-62, 65, 69, 80, 1184-
185, 204-208, 211-214, 219, 222, 248
- Cultuurtechnische Dienst 87, 96, 98, 101-
103, 134-135, 177, 186, 191, 214, 247, 249
- Dam, Jan van 114, 134, 140, 143, 145-147,
157, 177
- Das 149
- De Bilt 42
- De Levende Natuur 21, 24, 29
- De Paltz 221
- De Peel, Vliegbasis 225
- De Steeg 33
- De Tempel 43
- De Vlijt 151
- Deckers, Laurent 11, 83-84
- Deelen 154, 223-225
- Defensie 9, 185, 219-225, 233, 247, 251
- Delden 121
- Delft 209
- Delft, Technische Hogeschool 30, 54
- Dellen, De 45, 64, 220
- Deltaplan 228-230, 232
- Deltawet 228
- Den Haag 10, 23, 43, 74, 77, 83-84, 96, 109,
115, 132, 134-135, 155-158, 184, 199, 206,
220, 225, 239-240
- Denekamp 24, 120
- Derscheid, Jean-Marie 90-91
- Deurne 216
- Dichloordifenyiltrichloorethaan (DDT) 216-
218, 250
- Dieldrin 217-218
- Dienst der Zuiderzeewerken 139-141

Dieren 33
 Dieren, J.W. van 50
 Dierenbescherming: zie Nederlandsche
 Vereeniging tot Bescherming van Dieren
 Dijk, Jaap van 136, 192, 195
 Dijk, Johan 127
 Dijkstra, Durk 194
 Dinkel 208
 Directie van de Wieringermeer 139
 Directie voor de Landbouw 86
 Dissel, Etienne Daniël 42, 49, 53, 101
 Dolle Dinsdag 130, 153
 Domeinen, Dienst der 48, 134, 137, 215
 Dordrecht 2279228, 232
 Draayer, Dirk Gerrit 78
 Drachten 44, 192, 205
 Drenthe 43-44, 47, 59-60, 63, 65-67, 71, 85,
 147, 218
 Drentsche Landschap, Het 43-44
 Drie Provinciën, Ontginningsmaatschappij
 De: zie Ontginningsmaatschappij De
 Drie Provinciën, N.V.
 Driebergen 241
 Drijver, Jan 10, 32, 45, 50, 99, 111, 113, 119,
 122, 137, 158, 177, 196-197, 217
 Dudok, Willem 141
 Duitsland 19, 27, 46, 48, 53, 59, 65, 100-101,
 110, 113, 115, 120-121, 125-126, 128, 139,
 142, 145, 159, 179, 186, 188, 235, 238, 250
 Duitsland, West- (Bondsrepubliek Duits-
 land) 188, 220, 224-225
 Duivelsberg 188
 Dwarsgracht 105
 Dwergstern 239
 Dwingelderveld, Nationaal Park 60
 Dwingeloo 148
 Dwingeloosche Heide 147-148
 Ecologie 26, 51, 69-71, 107, 119, 188, 201, 205,
 207, 217, 248
 Economische Zaken, Ministerie van 86, 99-
 102, 149, 235, 245
 Edinburgh 201
 Eeden, F.W. van 19
 Eendenkooi 29, 67, 70, 105, 108, 111, 133,
 147, 151
 Eerbeek 210
 Eerde 31, 207
 Eerder Achterbroek 207, 248
 Eersel 87
 Eerste Nota Ruimtelijke Ordening 235
 Eerste Wereldoorlog 53, 90
 Eesteren, Cornelis van 140-141
 Eijk, Jan van 195-196
 Ekster 23, 25, 99
 Eland 206
 Elspeetse heide 63
 Elten 188
 Elterberg 188
 Emma, koningin 46
 Engelbertink, Ben 184, 209-210, 214
 Engelbrecht, Willem Bernard 128
 Enkhuizen 140
 Ennemaborgh 130
 Enschede 60, 239
 Epe, A. 151
 Epen 64, 72-74, 221
 Ermelo 33, 63
 Eshuis, Wim 32, 119, 196-197, 243
 Esthetiek 33, 51, 54-55, 64, 67, 70, 137, 248
 Ethiopië 91
 Europoort 230-231
 Everwijn Lange, Frederik Evert 129, 179
 Eyckensteinse Bossen 41-42, 45
 Falkena, Jochum 76
 Fazant 218
 Federatief Comité voor Vogelbescherming
 in Nederland (Covavo) 99-100
 Feekes, Willem 120
 Financiën, Ministerie van 51, 84, 87, 101,
 137, 145-147, 231
 Flevoland 139, 141
 Flevo-landschap 43
 Fochteloërveen 85
 Fontainebleau 37, 181
 Frankrijk 37-38, 46, 53, 199, 202, 224
 Frederiks, Karel 81, 84, 100, 102, 142-143, 177
 Friesland 44-45, 60, 65, 76-78, 85-86, 98, 111-
 112, 134, 186
 Fuut 23
 Gaai, Vlaamse 99

Gaasterland 111
 Gajo- en Alaslanden 92
 Gans, Grauwe 27, 232
 Geallieerden 107, 109, 153-154, 159, 188
 Geer, Dirk Jan de 51
 Gelderland 12, 31, 43, 45, 178, 189, 221, 239, 243
 Geldersch Landschap, Het 11, 44-45, 64, 74, 118, 178, 186, 220
 Gemeentelijk Havenbedrijf: zie Haven, Rotterdamse
 Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft 112
 Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz 114
 Geologisch Bureau voor het Nederlands Mijngebied 72
 Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap 97
 Gerendal 243
 Geschäftsgruppe Ernährung und Landwirtschaft 137-138
 Geul 72-77
 Geulle 73-74
 Geusingerveld 59, 66
 Geyn, Mien van de 194
 Gezichtslaan, N.V. de 41-42
 Giethoorn 67, 133-135, 238
 Gilze-Rijen 153
 Glaskroos, Gesteeld 209
 Goekoop-De Jong van Beek en Donk, Cécile 23
 Goeree 135
 Goes 34
 Goes van Naters, Marinus van der 12, 112-113, 115, 1178-179, 188-190, 197-198, 201, 218-219, 230-231, 239, 243, 251
 Goethart, J.W.C. 28
 Goffertstadion 63
 Gooi 30, 39, 158, 234, 241
 Gooilust 151
 Gorter, Hans Paul 12, 112-113, 120, 123, 141, 1179-180, 184, 192, 194, 196-198, 201, 205, 207-211, 218-219, 236-237, 243, 250
 Granpré Molière, Marinus Jan 141
 's-Gravenpolder 34
 Grevelingen 229-230
 Griend 150-152
 Grienden 107, 135
 Griever, Ger 130
 Groene Hart 234
 Groesbeek 51
 Groningen 33, 38, 60, 67, 69, 130
 Groninger Landschap, Het 120, 130-131, 179, 186, 240, 244
 Grontmij 116
 Groot-Brittannië 23-25, 39, 59, 90-91, 113, 188, 199, 202, 205-206, 220, 225
 Gropius, Walter 39
 Grote Otterskooi 105-108, 151-152
 Gunung Leuser, Nationaal Park 91-93
 Haagen, Jan van der 115-116, 129, 134, 144-146, 148, 150, 177, 180-181, 186, 189
 Haagse Bos 155-156, 158
 Haan, K.I. de 89
 Haarlem 159, 242-243
 Haarlemmermeerpolder 139
 Haeckel, Ernst 26
 Hagemann, Oberforstmeister 112, 154
 Hagenau 32-33, 60
 Halewijn, Hendrik van 130
 Halfnatuurlijke landschappen 205-206, 209
 Halfweg, Polder 133
 Hana, Kees 186
 Hapertse Heide 87
 Haren 186
 Haringvliet 227-230
 Harinxma thoe Slooten, P.A.V. baron van 44
 Harmsen, Ger 120
 Haulerwijk 239
 Haven, Rotterdamse 66, 229-232, 245-246, 251
 Heck, Gerrit Jan van 31, 60, 120-121, 146, 159, 238
 Heck, Jan Herman van 31, 60
 Heelsumse Beek 243
 Heemschut, Bond 73
 Heemstra, Schelto barons van 30, 43, 119, 178-180, 220
 Heemstra-Van Pallandt, Wilhelmine Frédérique baronesse van 23
 Heenplaat 135

Heerlen 72, 243
 Heide 7, 35, 47, 57, 60, 62-63, 65, 67-70, 77-78, 87, 97, 135, 147-148, 205, 207, 221-222, 248-249
 Heidemij: zie Nederlandsche Heide-maatschappij
 Heidse Peel 216
 Heimans, Eli 20-21, 28-30, 38
 Heimans, Jacob 38, 72, 126, 178
 Heimansgroeve 64
 Heinsius, H.W. 20-21, 28-29
 Hellevoetsluis 230
 Helmond 243
 Hendrik, prins 46-47, 50
 Hens, Piet 243
 Heptachloor 217-218
 Herengracht 32, 113, 122
 Heukels, Hendrik 28-29
 Heurn, Frans Cornelis van 92
 Heusden, Land van 226
 Hilversum 151, 157-158
 Hindersteyn 129
 Hirschfeld, Hans Max 114-115, 147-148, 157, 177
 Hitler, Adolf 109
 Hoek van Holland 137
 Hoetmer, Jan 29, 47
 Hoetmer, Nicolaas 47
 Hoey Smith, James van 178, 180
 Hooge Veluwe, Nationaal Park De 80, 153-154, 223
 Hoogheemraadschap Noordhollandsch Noorderkwartier 179
 Hoorn 140
 Houtduif 218
 Houthem 243
 Houtkap 19, 30, 33, 35-36, 42, 46, 53-54, 153-154, 157-160, 180, 188, 205-206, 213, 252
 Houtroof 157-159
 Houtwallen 1186, 207, 212-213, 249
 Hövell tot Westerflier, E.O.J.M. baron van 73, 84
 Howard, Ebenezer 39
 Hudig, J.W. 184
 Huijbergen 221
 Huismus 99
 Humboldt, Alexander von 19
 Huxley, Julian 199
 IJssellinie 221
 Ilpendam 215
 Ilperveld 215, 219, 249
 Imbosch 83-84, 88, 150
 Indonesië (zie ook Nederlands-Indië) 7, 18, 30, 92, 189, 197, 200-201
 Indrapoera, Pick van 92
 Inpoldering 67, 89, 110-111, 120, 133-139, 212, 215, 225-228, 232
 Instituut voor Natuurbeschermings-educatie (IVN) 38, 196
 International Council for Bird Protection 90
 International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) 201-202, 206
 Inundatie 106, 108, 221
 Inventarisatie 38, 58, 95-96, 98, 119-120, 186
 It Fryske Gea 10, 44-45, 58, 75-78, 86, 98, 111-112, 118, 134, 158, 186-187, 194, 198, 241
 Italië 37-38, 91, 100
 Jacht 23-25, 29, 35-36, 66, 70, 87-88, 90, 97, 99-100, 105-106, 149, 154, 187, 200, 202
 Jachtordonnantie 91-92, 200
 Jachtwet 25, 54, 149
 Janssens, F.B.I.M. 194
 Jaspers, Jasper 21, 29
 Java 18, 93
 Jentink, Fredericus Anne 30
 Jeswiet, Jacob 69-70, 178
 Jisp 88, 137
 Jochems, Walter 91
 Joden 106-107, 109, 117, 124-126, 128, 131, 178-179
 Jong van Beek en Donk, Douairière De 23-24
 Jong, Jaap de 123
 Jongema-State 187
 Jongmans, Willem 64, 72-73
 Juliana, prinses 46
 Julianakanaal 63
 Juridische Commissie 191, 233, 237
 Kaa, H. van der 101

Kalmthoutse Heide 223
 Kaloot 239
 Kamp, Adolf Frederik 179
 Kamperen 37-38, 50, 54, 110, 119, 196, 239-240, 246
 Kampina 68, 136, 198-241
 Kan, Jan 50-51
 Karnebeek, Herman Adriaan 43
 Kasteeltuin Wijchen 64
 Katholieke Nederlandsche Boeren- en Tuindersbond (KNBTB) 57
 Katholieke Verkenner 196
 Katholieke Volkspartij (KVP) 184, 191, 201, 209, 216, 218
 Katholieken 44, 193-194, 196
 Kelder, Piet 136
 Kempen 87
 Kerbert, Coenraad 28
 Kiekendief, Bruine 88, 217
 Kievit 99-100
 Kijkduin 157
 Klaver, Siemen 105-106
 Klimopklokje 34, 70
 Klinkenberg, Wim 122-124, 192, 209
 Kloos, Wim 81
 Kloot, Wim van der 38, 96, 98, 110-113, 115, 136, 141, 189, 197, 200, 205
 Knokke 227
 Koloniaal Instituut 50, 54
 Koloniën, Ministerie van 69, 91-92
 Komodo 19
 Komodovaraan 19
 Koningsberger, Jacob Christiaan 25, 69
 Koninklijk Huis 30, 46, 85, 123, 250
 Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap (KNAG) 30, 209
 Koninklijk Nederlandsch Landbouw-Comité 28, 57, 97
 Koninklijke Akademie der Wetenschappen 54
 Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen 93
 Koninklijke Nederlandsche Botanische Vereniging (KNBV): zie Nederlandsche Botanische Vereeniging (NBV)

Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging (KNNV): zie Nederlandsche Natuurhistorische Vereeniging
 Kootwijkerzand 48-49, 51
 Korthals, Henk 206
 Koster, Feiko 11, 38, 101, 113-115, 126, 136, 180
 Koude Oorlog 220
 Kraai, Zwarte 23, 25, 99
 Kralinger Hout 63, 120
 Kraloërheide 147, 152
 Kraloo 135
 Kranenburg, Jan 224
 Kranskarwij 34-35
 Krasnapolsky 107, 122, 198
 Krentenboompje 31
 Krishnamurti 31
 Kruls, Hendrik 187, 221, 223
 Kuile, Benjamin Jan ter 121, 146
 Kultuurbescherming en Wetenschap, Afdeling 115
 Kultuurkamer, Nederlandsche 126, 131
 Kunrade 195
 Kwak 19, 107
 La Courtine 224
 Laan, Kornelis ter 57
 Laar, Het 149
 Lahrbruch 225
 Lamsoor 93
 Landbouw 7-10, 12-13, 25, 57, 60-61, 66, 71, 76, 79-82, 84, 92, 97, 99, 116, 134-135, 139, 141, 143, 184-185, 190, 195, 198, 203-204, 207-219, 222, 232-234, 236, 243, 245, 247-252
 Landbouw en Visserij, Ministerie van 25, 42, 50-51, 55, 83, 87, 95, 114, 149, 189-191, 207, 209, 216, 218, 235, 245
 Landbouwschap 210
 Landbouwstructuurbeleid 204, 207, 215-216, 219
 Landschapsbouw, Afdeling 206, 212
 Landschapscommissie Noordhollands Noorderkwartier 140
 Landschapsverzorging 143, 186, 189, 206, 212
 Lange, G.C. de 229-230
 Langstraat 226
 Lardinois, Pierre 218

Laren 30
 Le Corbusier 39
 Leenstra, S. 184
 Leersum 144
 Leeuw, Willem Carel de 41, 73
 Legion Freies Indien 151
 Leiden 18, 30, 243
 Lekkerkerk 147, 149
 Lelystad 235
 Leopold III 93
 Leopoldsburch 224
 Lepelaar 14, 19, 27, 49, 151
 Leubeek 79
 Leuvenumse Bos 33
 Leydenhof, Van 239
 Liberale Staatspartij 'de Vrijheidsbond' 57
 Ligue Suisse pour la Protection de la
 Nature 199-200
 Limburg 46, 68, 72-74, 84, 146, 185, 196, 237
 Limburgsch Landschap, Het 11, 13, 64, 68,
 73-74, 146, 243
 Lindaan 217
 Linde 120, 134
 Lintbebouwing 41, 80, 142, 223, 236
 Lippens, Léon 227-228
 Lisse 74, 95
 Lockhorster Bos 45
 Loeff, Jan 141
 Londen 90-92, 94, 109, 132, 187, 199, 202, 250
 Loon op Zand 153
 Loonse en Drunense Duinen 153-154, 222
 Lotsy, Johannes Paulus 28
 Louwes, Herman Derk 57, 82, 97, 211
 Lovink, Hermanus Johannes 48-49
 Lucca 38
 Luchtmacht 221, 225
 Maarn 129
 Maarseveen, Johannes Henricus van 201
 Maas en Waal, Land van 30-31
 Maastricht 24, 73, 194, 243
 Maasvlakte 230, 232
 Mandele, Karel Paul van der 43
 Mansholt, Sicco 207, 209
 Marchant, Henri 14, 57, 82
 Mariapeel 216
 Marijnen, Victor 216
 Market Garden, Operatie 119
 Marshallplan 207
 Massarecreatie 238, 240
 Medan 92
 Meeuwenduinen 50
 Meijer, Wim 123, 136, 209
 Meltzer, Jac. 209
 Mesu, Ferdinandus Pieter 101-103, 132, 134,
 147, 177
 Michiels van Kessenich, Willem 74
 Middelburg 43, 108, 110, 118
 Middelharnis 230
 Midden-Limburg 79
 Midwolda 130
 Mijnen: zie Staatsmijnen
 Milieuproblematiek 202, 217-218, 140, 250-251
 Militair Gezag 187
 Moergestelse Broek 86
 Molengraaff, Gustaaf 30
 Monumentendag 38, 140
 Moolenburgh, Antonie 110-111
 Müller-Lehning, Hans Werner 117, 128-
 129, 131
 Munitionsausgabestelle (MAST) 153
 Muntberg 51
 Mussert, Anton 179
 Muy, De 49, 151
 Naardermeer 7, 13, 27-29, 35, 46-47, 69-70,
 84-85, 122, 197
 Nationaal Plan 39-40, 81, 102, 142, 234-235
 Nationaalsocialisme 11, 101, 107, 109, 112,
 114-115, 118, 125-129, 131, 139, 151, 159,
 179-180
 Nationaal-Socialistische Beweging
 (NSB) 105-106, 109, 114, 117, 124, 126-131,
 133, 135, 153, 178-181
 Nationale Parken 26-27, 39, 80, 90, 92, 208,
 222, 248
 Natura 21, 67, 127
 Natura Docet, museum 24
 Naturalis, Museum 18
 Natuur en Landschap 195, 215, 231
 Natuur en Milieu, Stichting 95, 218
 Natuurbeheer 8-9, 31-32, 35-36, 47-49, 52,

58, 68-70, 87, 90, 119, 122-123, 130, 146, 157, 189, 192, 196, 198, 205-206, 248-249

Natuurbeschermingsbeschikking 58, 99, 102-103, 111, 114, 132, 147, 214

Natuurbeschermingsgedachte 122-124, 179, 185, 192-196, 247

Natuurbeschermingsraad: zie Voorlopige Natuurbeschermingsraad

Natuurbeschermingswacht Zuidoost-Limburg 195

Natuurbeschermingswachters 195

Natuurbeschermingswet 8, 10, 16, 38, 54-55, 82-83, 93, 95-96, 100-103, 112-113, 115, 145, 185, 191, 212, 233-234, 236-237, 244-246, 250

Natuurbos 48

Natuurhistorisch Genootschap in Limburg 24, 35, 73

Natuurhistorisch Museum Maastricht 24, 194

Natuurmonumenten, Vereniging tot Behoud van 7-10, 12-13, 16, 21, 28-43, 45-47, 49-54, 57-60, 63-64, 67-71, 73-74, 76, 79-80, 82-88, 92, 95-97, 99, 105-108, 110-112, 115, 117-126, 128-130, 133, 136-137, 147-148, 150-153, 156-160, 177-182, 185-187, 189, 192-193, 195-199, 201-202, 206-209, 214-215, 217, 219, 222-223, 225, 239-241, 243-244, 248-250

Natuurreservaten 19, 32, 34-35, 67-68, 70, 80, 92, 97, 101, 111, 120, 133-135, 137, 143, 158, 200, 209-210, 214-216, 218, 231-232, 236, 249

Natuurruimte 39-40, 79-81, 211

Natuurschoon 21, 30, 33, 41-42, 50, 53-55, 57-58, 63-65, 68, 70, 72, 77-79, 81, 85-87, 89, 95-98, 102, 110-111, 116, 139, 143-145, 147, 155, 157, 160, 186-188, 210, 213, 234, 238, 240, 248, 250

Natuurschoonwet 38, 54-55, 64, 114-115, 147, 247

Natuurstudie 20-21, 24, 29, 38, 57, 68, 82, 119, 193

Natuurwetenschappelijke Commissie 190-191, 197, 213-214, 222

Nederlands Instituut voor Publieke opinie (NIPO) 7, 247, 252

Nederlands Vrouwen Comité 195

Nederlandsch Agrarisch Front 133

Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw (NIVS) 39, 79, 81, 139

Nederlandsch Landbouw Comité: zie Koninklijk Nederlandsch Landbouw-Comité

Nederlandsch Landschap, Comité Het 38, 55, 96

Nederlandsche Botanische Vereniging (NBV) 19, 25-28, 34-35, 70, 72-74, 97, 118, 120, 125-127, 209

Nederlandsche Christelijke Boeren- en Tuindersbond 57

Nederlandsche Commissie voor Internationale Natuurbescherming 10, 32, 92

Nederlandsche Dierkundige Vereniging 30, 97, 209

Nederlandsche Entomologische Vereniging 28, 49, 97

Nederlandsche Heidemaatschappij (Heidemij) 28, 47-48, 59, 63-65, 68, 78, 111, 116, 138, 147, 177, 184

Nederlandsche Hydrobiologische Club 97

Nederlandsche Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde 28

Nederlandsche Natuurhistorische Vereniging (NNV) 10-11, 21, 24, 28, 38, 49, 59, 67, 121, 123, 127, 136, 192-193, 195, 231

Nederlandsche Ornithologische Vereniging (NOV) 11, 24, 28, 30, 49, 74, 97, 244

Nederlandsche Toeristenbond ANWB: zie ANWB

Nederlandsche Vereniging tot Bescherming van Dieren (Dierenbescherming) 16, 23, 118, 127-128, 131

Nederlandsche Vereniging tot Bescherming van Vogels (Vogelbescherming) 7, 9-11, 16, 21, 23-25, 28, 30-32, 49, 73, 99, 111, 115, 195, 199, 202, 244

Nederlandsch-Indische Vereniging tot Natuurbescherming 92, 199-200

Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN) 10, 37-38, 40, 74, 101, 117, 119-127, 131, 136, 192, 194-195, 197, 199, 205, 209, 231, 248

Nederlandse Kampeerraad 240

- Nederlandse Landbouwgemeenschap 210
 Nederlandse Mycologische Vereniging 11,
 30, 74, 97
 Nederlandse Vereniging tegen Water-,
 Bodem- en Luchtverontreiniging 95, 218
 Nederlands-Indië 18-19, 21, 25, 48, 69, 80,
 90-92, 94, 99, 200, 250
 Nes 241
 Netersel 135-136
 Neushoorn, Javaanse 91-92, 200
 Neushoorn, Sumatraanse 92-93
 Nicholson, Max 206
 Nieuwe Bouwen 39
 Nieuwe Waterweg 137, 229-230
 Nieuwerkerk aan de IJssel 19
 Nieuw-Guinea 25
 Nijkamp, Jan 38
 Nijmeegsche Vereeniging voor Natuur-
 schoon 51
 Nijmegen 45, 51, 63, 188
 Nispen tot Sevenaer, L.O.M. van 121
 Nobel, Gerrit 140
 Nood-Boschwet 53
 Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
 (NAVO) 220-221, 224
 Noord-Brabant 12, 43-44, 68, 87, 97-98, 111,
 136, 196, 209, 221, 226
 Noordbrabantsch Landschap, Het 13, 43-
 45, 68, 74
 Noord-Holland 12, 31, 136-137, 140, 198,
 215, 242
 Noordhollandsch Landschap, Het 11, 14, 43,
 140, 179, 186, 215
 Noord-Korea 220
 Noordoostpolder 60, 120, 139, 217, 222
 Noordoost-Twente 205, 248
 Noordwest-Overijssel 66-67, 71, 105, 133-
 135, 138
 Obligatieleningen 29, 32-33, 35, 41, 45, 157
 Ockenburgh 239
 Oedjoeng Koelon 200
 Oefeningen, Militaire 13, 49, 111, 151, 210,
 221-225
 Oerd, Het 241
 Office International pour la Protection de la
 Nature 90, 199
 Oisterwijk 65
 Okapi 18
 Oldebroek 220
 Oldenzaal 120, 209
 Olietankers 202, 230
 Olifant 90, 92
 Ommen 31, 149
 Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen,
 Ministerie van (OKW) 11, 54-55, 57, 100-
 102, 114, 189-191, 202, 206, 213, 231, 236,
 240, 242-245, 251
 Onslow, Richard Earl of 90
 Onteigeningswet 100, 147
 Ontginningen 8, 13, 35-36, 47-48, 57-58, 61-
 67, 70-71, 75-79, 81-82, 87-89, 95-99, 102-
 103, 110-111, 116, 132-134, 136-139, 143, 145,
 147, 1184, 186-187, 191, 207, 209-210, 214-
 216, 219, 236, 248-249
 Ontginningsmaatschappij De Drie
 Provinciën, N.V. 76-78, 85
 Ontginningsmaatschappij Land van
 Vollenhove, N.V. 67, 133-135
 Ontwatering 61, 85-86, 96, 102, 110, 191,
 207-208
 Oordt, Gregor van 54, 88, 189, 197
 Oorlog, Departement van 221-225
 Oort, Eduard Daniël 99
 Oostfront 127, 129, 178
 Ootmarsum 120, 214
 Openbare Werken en Wederopbouw,
 Ministerie van 235
 Openlucht recreatie: zie Recreatie
 Opvoeding, Wetenschap en Cultuur-
 bescherming, Departement van
 (OWK) 108, 114-116, 129-130, 132, 134, 137,
 143-148, 152, 154-157, 187, 247, 250, 252
 Orang-oetan 92-93, 200
 Orchideeën 97, 195, 243
 Organisation Todt 157
 Ornithologie 19-20, 24-25, 27, 88, 100, 207,
 244, 248
 Orthodox-protestanten 193, 195
 Ossendrecht 223

- Ottema, Nanne 45
- Otter 149-150
- Oude Venen, Nationaal Park De 45, 89, 158
- Oudemans, Johannes Theodorus 29, 46-47, 63, 67
- Oudheidkunde en Natuurbescherming, Afdeling 177, 189
- Overijssel 133-135, 238
- Overijsselsch Landschap, Het 70, 120-121, 146, 149, 158, 208, 238
- Overschie 43
- Oversticht, Genootschap Het 238
- Overveen 121
- Ozinga, F.K. 184
- Pallandt van Eerde, Philip Dirk 31, 161, 206-207
- Pallandt, Rudolf Theodorus van 25
- Panhuys, Constant van 86
- Paradijsvogels 25
- Parathion 217
- Parc National Albert 90
- Parijs 19, 90, 92, 199
- Partij van de Arbeid (PvdA) 190, 197, 207, 224
- Paterswolde 33
- Peel 47, 67-68
- Peelvennen 34
- Peijnenburg, Jan 153
- Pelswild 149
- Pernis 217-218
- Persgilde 126-127, 179
- Pesticiden: zie Bestrijdingsmiddelen, Chemische
- Philips, Anton 31, 44
- Planologie 39, 81, 134, 140-142, 155, 231-232, 234-236, 242, 246
- Plantensociologie: zie Ecologie
- Plantentuin, 's Lands 18
- Plantenziektenkundige Dienst 187, 217
- Plutzar, Friedrich 112-113
- Pol, H. 147
- Polak, Henri 30, 53-54, 64-65
- Poppenorchis 35
- Princehof 45
- Prins Alexanderpolder 19
- Provinciale Planologische Dienst (PPD) 215, 229-231, 244
- Pruisen 19
- Pulle, August Adriaan 69
- Purperreiger 19, 27, 133
- Quagga 18
- Quarles van Ufford 43
- Ralreiger 19
- Randmeren 140-141
- Randstad 193, 229-231, 234-235
- Ranitz, Sebastiaan Mattheus Sigismund de 120, 130
- Rauwerd 169
- Ravenna 38
- Ravesteijn, Willem van 54
- Recreatie 33, 36, 39-40, 48-49, 51, 55, 57, 62-63, 65, 77, 80-81, 97, 111, 136, 140-141, 150, 154, 158, 184-185, 188, 197, 210-211, 216, 220, 222-224, 226, 229-231, 234-244, 246-247, 249
- Recreatieruimte 226, 229
- Regeringscommissariaat voor de Wederopbouw 109, 142, 235
- Reichskommissariat 109, 111-112, 115, 128, 133, 138, 157
- Reichsnaturschutzgesetz 101, 126
- Reiger, Blauwe 25
- Reiling, Jannes 239
- Renkum 244
- Rewilding 249
- Rheden 30, 64, 189, 239
- Rheder en Worthrheder Heide 30, 60, 189
- Rhenen 110
- Ridderoordse Bos: zie Eyckensteinse Bossen
- Rijksbureau voor Ontwatering 86
- Rijksdienst voor de Werkverruiming 62, 85, 102, 110
- Rijksdienst voor het Nationale Plan 140, 142-144, 146, 181, 187-189, 227, 234-236, 238-239, 246
- Rijksmuseum van Natuurlijke Historie 30
- Rijkswaterstaat 9, 109, 111, 135, 137-138, 140, 142, 185, 187, 221, 226-228, 233, 242-243, 246, 251
- Rijsinge, Carel van 38, 192, 205
- Rijsterbos 111-112
- Rinca 19

Ringers, Johannes Aleid 109-111, 142, 177, 235
 Ringmus 99
 Ritzema Bos, Jan 28, 30
 Rode Leger 220
 Rododendron 151
 Roeleveld, Gijs 215
 Roerdomp 88
 Rosep 86
 Rottemeren 232
 Rotterdam 24, 43, 63, 66, 110, 118, 120, 187,
 218, 226, 229-232, 245-246
 Rouveen 79
 Royal Air Force (RAF) 225
 Royal Society for the Protection of Birds
 (RSPB) 23, 202
 Rozenburg 231
 Ruilverkavelingen 8, 10, 61, 66, 79, 86, 96,
 110-111, 132, 134-136, 145, 184-185, 191,
 204, 208-209, 212-214, 216, 218, 236-237
 Ruilverkavelingswet 209, 212-213, 216, 247
 Ruimtelijke ordening 39, 81, 100, 102, 142-
 143, 185, 219, 223, 225-226, 231, 233-236,
 240, 244, 247, 251
 Ruimtetwet 233-234
 Rusland 220, 222
 Ruys de Beerenbrouck, Charles 42, 77
 Saaftinge, Land van 238
 Sarphatipark 20
 Scheelhoek 135, 238
 Scheenkavel 134-135
 Schermbeek, Adriaan Johannes van 48-49
 Scheveningen 119, 154, 220
 Scheveningse Bosjes 155-158, 220
 Schiermonnikoog 98, 203, 238
 Schnell, Oberforstmeister 157
 Schollewaarseiland 19
 Scholten, Grietje 148
 Scholten, Julius 120
 Schoterland 76
 Schoute, J.C. 69
 Schouwen 111
 Schouwen-Duiveland 212
 Schröder, Werner 133
 Schweiberger bos 239
 Secretarissen-generaal 109, 114, 142, 145-147,
 152, 177
 Selfkant 188
 Seyss-Inquart, Arthur 109, 111-112, 133,
 155-156
 Sittard 188
 s'Jacob, H.Th. 41-42, 179
 Slag om de Schelde 212
 Sleutelbloem, Slanke 188
 Sleutelbloem, Stengelloze 14, 242
 Slingenberg, Marcus 78
 Sloff, Jan 74
 Slotemaker de Bruïne, Jan Rudolph 101
 Smallerland 77
 Smeding, Sikke 139
 Smeets, Stan 194
 Snor 88
 Snouckaert van Schauburg, René Charles
 baron 24, 28
 Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
 (SDAP) 30, 53, 57, 59, 85, 100, 113
 Sociale Zaken, Ministerie van 62, 64, 67-68,
 78-79, 85-87, 89, 95-96, 102, 113, 137
 Soest, Arie van 187
 Soesterberg 221
 Soldaten 49, 105-108, 151-152, 200, 220, 222, 224
 Sonsbeek, Willem van 189, 194, 239
 Sovjet-Unie 7, 220
 Spaarbekkenkrachtwerk 72-74
 Spanderswoud 158
 Spoordonk 136, 209
 Sportlaan 156
 Staargaard, Christiaan Frederik 130, 179
 Staatliche Stelle für Naturdenk-
 malpflege 19
 Staatsbosbeheer 7, 9-11, 13-14, 16, 36, 42,
 46-55, 63, 86-87, 95-96, 99, 101-103, 108,
 114-115, 129-130, 132, 134, 144, 147, 149,
 151-152, 154, 157-160, 177, 184, 186-189, 191,
 194-195, 198, 206, 212-214, 216, 219, 221-222,
 241, 243, 247-250
 Staatsmijnen 46, 53, 72, 157, 159, 188
 Stadsuitbreiding 39, 80-81, 210, 234
 Staf, Kees 160, 225
 Staphorst 135, 213, 219, 249
 Stedenbouwkundigen 37, 39-40, 79-81, 110,
 140-142, 229
 Steele latine 209

- Steenberghe, Max 101
 Steenmarter 149
 Steenselaar Beemden 136
 Steenwijk 105, 151
 Steijn, Joan Albert van 101-103, 115-116,
 129-130, 135, 145, 149, 154, 177, 180-181,
 189, 198, 231
 Stellendam 232
 Stellingen over de verhouding Natuurbe-
 scherming – Landbouw 184, 211, 219
 Stern, Grote 150-152, 199, 212
 Stern, Noordse 152
 Stern, Zwarte 89
 Sterntjesmoord 25
 Stichting Natuurmonument De Beer 137-
 138, 231-232
 Stichting voor de Landbouw 184, 190, 210,
 212, 215, 219, 235-237
 Stolzenau 120
 Stomps, Theo 126, 178
 Stookolie 202
 Stoppelaar, Reinder Jacobus de 45
 Straaljagers 221, 225
 Straeten, Matthijs Ver 34
 Strandplevier 239
 Strijdkrachten, Nederlandse: zie Defensie
 Stroink, Loed 120
 Subsidies 7-8, 51, 57-58, 62-64, 76, 79, 83, 86,
 97-98, 102, 111, 120, 130, 145-147, 152, 182,
 186-187, 191, 195, 210, 214-216, 233, 244, 251
 Successie, Natuurlijke 26, 69, 71, 205
 Sulawesi 18
 Sumatra 91-93
 Swaen, Adriaan 24, 113
 Tafeleend 89
 Talma, Syb 25
 Tansley, Arthur 205
 Telodrin 217
 Tempel, Jan van den 85
 Terschelling 50, 119, 152, 205
 Tex, Jan den 64
 Texel 24, 30, 32, 49-50, 151, 179
 Theresienstadt 126, 178
 Thijsse, Jac. P. 10-12, 16, 20-21, 24, 28-30, 36,
 46-47, 49-50, 52, 54, 63, 65-70, 87-88, 95-96,
 99, 110, 114, 121-123, 126, 135, 140, 143, 179,
 197, 205, 148, 250
 Tiengemeten 230
 Tienhoven, Pieter Gerbrand van 10-14, 16,
 29, 31-33, 35, 41-44, 46, 50-51, 60, 67-68, 74,
 77, 80, 83-85, 87-88, 90-95, 99, 105, 107-108,
 110, 112-113, 115-116, 120-123, 129-130, 135,
 137, 140-141, 145, 148, 150-151, 155, 178-
 182, 189, 196, 198-201, 203, 206, 222, 238,
 241, 248, 250
 Tijger, Javaanse 200
 Tjonger 134
 Toerisme 37, 79, 82, 93, 107, 133, 234, 238-
 239, 241, 244
 Tolsma, Wouter 99
 Torrey Canyon 202
 Touring Club de France 37
 Touring club italiano 37
 Treub, Melchior 18
 Tuinsteden 39
 Tungalroyse Beek 34
 Tüxen, Reinhold 120
 Tweede Wereldoorlog 7, 11-13, 49, 60, 89, 95,
 103-127, 131-140, 144-146, 148-150, 152-154,
 157-160, 184, 186, 191, 195-196, 202, 204-205,
 209, 217-218, 220-221, 227-228, 230, 233-236,
 238, 247-250
 Twente 121, 158, 208, 214, 249
 Twentekanaal 63
 Twiske 13, 88-89, 136-138, 152, 215, 248
 Ubachsberg 35
 Union Internationale pour la Protection de
 la Nature (UIPN) 199-201, 206
 United Nations Educational, Scientific and
 Cultural Organization (UNESCO) 199
 Universiteit van Amsterdam (UvA) 21, 114,
 126, 178
 Utrecht 41-42, 45, 48, 54, 69, 73-74, 80, 128,
 158, 239
 Utrechtsch Landschap, Het 11, 41-42, 74, 83-
 84, 128-131, 179
 Valkenburg 195, 243
 Valkenswaard 222
 Veen, Berend van der 179
 Veenendaal 195

Veenriet 63
 Veertig mad (Fjirtich mêd) 89
 Veluwe 19, 32, 45, 51, 65, 159, 222-223, 241
 Veluwedag 223
 Veluwezoom, Nationaal Park 30, 32-33, 51, 60, 64, 80, 83, 88, 111, 150, 152, 157, 241
 Venray 68, 198
 Verbonden Watersportverenigingen 141
 Verdenius, J.W. 134, 140
 Verenigd Koninkrijk: zie Groot-Brittannië
 Verenigde Naties 199
 Verenigde Staten 18, 26-27, 39, 60, 80, 90-91, 188, 199, 208, 217, 220-221, 250
 Vereniging voor Natuur- en Steden-
 schoon 224
 Vereniging voor Vreemdenverkeer (VVV) 48, 144, 236, 238, 244
 Verkade-albums 21
 Verkeer en Waterstaat, Ministerie van 219, 228, 235, 242-243
 Verschuur, Timotheus Josephus 99
 Vier Linden, De 34
 Vijlenerbossen 72
 Visdiefje 152
 Visvangst 35-36, 66, 70, 88, 97, 133
 Vlaanderen 93
 Vliegvelden, Militaire 106, 153-154, 186, 210, 223-225
 Vliehors 221
 Vlieland 49-50, 221
 Vogelbescherming: zie Nederlandsche
 Vereeniging tot Bescherming van Vogels
 Vogelenzang, Huis te 242
 Vogelwet 25, 54-55, 99-100, 103, 114, 144, 191, 224, 247
 Vogt, Jos. 134
 Volkshogescholen 194, 210
 Volkshuisvesting, Ministerie van 231
 Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
 (VVD) 211, 224
 Volksraad 92
 Volksvoorlichting en Kunsten, Departement 114, 126
 Vondelpark 20
 Voorlopige Natuurbeschermingsraad 185, 189-191, 201-202, 213, 222, 225, 230-231, 233-234, 236-239, 243, 245, 251
 Voorne 230, 232
 Voorne's Duin 178, 214, 206
 Vos van Steenwijk, De 43
 Vragenderveen 148
 Vries, Hugo de 30
 Vries, Meijer de 76-77
 Vriezenveen 65
 Vrije van Sluis, Het 227
 Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) 57, 76-78
 Vroome, Harry de 192, 194-195
 Vuuren, Louis van 80
 Vuurvlinder, Grote 89, 97, 133
 Vuyck, Laurens 26-27, 34
 Waage, Gustaaf Herman 74
 Waal Malefijt, J.J. de 41
 Waddeneilanden 48-50
 Waffen-SS 129, 151
 Wageningen 110, 187, 217
 Wageningen, Landbouwhogeschool 49, 51, 69, 178
 Wahlenbergia: zie Klimopklokje
 Walcheren 212
 Walsum, Gerard van 230-231
 Wanneperveen 66-67, 134
 Waterland 88, 136
 Waterloopkundig Laboratorium 227
 Watersnoodramp 212, 225, 228
 Watersport 37, 140-141, 226-227, 230
 Waterstaat, Ministerie van 139, 219
 Waterweg, Nieuwe: zie Nieuwe Waterweg
 Wechel, Antonie te 51
 Weerribben 14, 66
 Weert 34-35, 194
 Weevers, Commissie: zie Commissie van
 Advies voor de Natuurmonumenten van
 het Staatsbosbeheer
 Weevers, Theodorus 11, 35-36, 54, 70, 73-75, 86, 88, 96, 122, 132, 137, 189, 191, 197, 205-206, 248
 Weeze 225
 Wegenbouw 8, 186, 210, 213, 229, 240-246
 Wehrmacht, Duitse 105-109, 111, 119, 137, 145, 150-157, 159

Weitemanslanden 65
 Wenen 19, 39
 Wentholt, Ludolph Reinier 140
 Werkgroep voor de verbreiding van de
 natuurbeschermingsgedachte 192-195
 Werkloosheid 7-8, 58, 62-64, 67, 77, 79, 86,
 96-97, 99, 110-111, 136, 186-187
 Werkverruiming: zie Werkverschaffing
 Werkverschaffing 13, 58, 61-67, 70, 75-79, 81,
 85-87, 96, 99, 101-102, 110-111, 113, 132-133,
 136, 139, 147, 187, 249
 Westerbork 126
 Westermann, H. 83
 Westerschelde 214
 Westhoff, Johannes Theodorus 85, 96-98,
 101-102
 Westhoff, Victor 38, 119, 141, 184, 186, 188,
 192, 197-198, 201, 205-207, 209, 217-219, 239,
 248, 250
 Wet op de Ruimtelijke Ordening 234, 244
 Weuste 146
 Wieden 66
 Wiegersma, Meint 44, 77, 198
 Wieringermeerpolder 60-61, 106
 Wijchen 64
 Wijkerslooth de Weerdesteijn, Karel baron
 de 129, 180
 Wijnbergen, S.F.A.C.M. baron van 74, 95, 112
 Wilde, Jacob Adriaan de 11, 84
 Wilhelmina, koningin 46, 84, 109
 Wimmer, Friedrich 114-115, 142
 Winkelman, B.J. 87
 Winterswijk 148
 Wit, Roel de 136, 197-198, 201, 215-216, 219,
 231, 238, 245, 251
 Woensdrecht 221
 Woeste gronden 8, 35-36, 47-48, 57-58, 61-
 65, 67-68, 70, 76, 78, 87, 94-99, 101, 110, 143,
 147, 184, 208, 215-216, 218, 248-249
 Wolfheze 242-243
 Wolfhezer Bossen 244
 Wolfsberg 51
 Wolvega 120
 Woningwet 39, 80-81, 100, 102, 235, 247
 World Wildlife Fund (WWF) 202
 Wormer 88
 Ypenburg, Vliegveld 225
 Zaan 88
 Zandbelt 135
 Zanting 148
 Zeeland 43, 106, 159, 228
 Zeeuwsche Landschap, Het 13, 43, 93, 110,
 118, 227-228, 238
 Zeeuws-Vlaanderen 93
 Zegge, Tengere 188
 Zegge, Wijdarige 188
 Zeijerveld 65
 Zelsterbeek 79
 Zentralstelle für Vegetationskartierung 120
 Zilverreiger 23
 Zinkflora 72
 Zinkfosfide 217
 Zinkviooltje 34
 Zomerschroeforchis 34
 Zonneveld, Ies 120
 Zorgvliet 155-156
 Zoute, Het: zie Compagnie Immobilière Le
 Zoute
 Zoutwaterflora 93
 Zuid-Afrika 91
 Zuid-Beveland 159
 Zuiderzee 97, 120, 139-140
 Zuiderzeepolders 139-141, 215, 234
 Zuiderzeewerken 60, 139-141
 Zuid-Holland 43, 64, 106, 228-230
 Zuid-Hollandsch Landschap, Het 43, 118,
 147, 149, 1187, 202, 230-231, 239
 Zuid-Kennemerland, Nationaal Park 30
 Zuid-Limburg 30, 72, 243
 Zwarte Meer 63
 Zweedse kornoelje 35
 Zwin 93-94, 225-228, 232
 Zwitserland 21, 24, 26, 29, 43, 100, 126, 199-200
 Zwolle 38, 96, 121, 134, 243

De tijd tussen 1930 en 1960 is beschreven als een tijd van 'magere jaren' voor de natuurbescherming in Nederland. Deze drie decennia waren immers de tijd van economische crisis, massawerkloosheid, van oorlog en vijf jaar Duitse bezetting, gevolgd door een moeizame periode van wederopbouw en de moderne ontwikkeling van landbouw en industrie. Natuurbescherming had intussen géén prioriteit. Het was destijds letterlijk nog ondenkbaar om boerenbedrijven te sluiten om natuur meer ruimte te geven. Tussen 1930 en 1960 ging in Nederland heel veel natuur verloren en tegelijkertijd maakten weinig mensen zich daar zorgen om.

Wat deden de natuurbeschermers in die tijd? Er bestond al een dicht netwerk van mensen, verenigingen, stichtingen en overheidsinstanties, die zich bezighielden met de bescherming van natuur en landschap. Hoe werkten zij met elkaar samen? Welke strategieën en welke argumenten gebruikten ze om hun thema against the odds, in ongunstige omstandigheden toch op de politieke en maatschappelijke agenda te plaatsen? Dit boek vertelt het verhaal van deze natuurbeschermers: van de mensen, hun organisaties, hun denken en handelen.

Kristian Mennen is opgeleid als politiek historicus en werkt actueel als natuur-, milieu- en landbouwhistoricus. Hij werkte van 2019 en 2022 in Nijmegen aan een postdoc-project over de geschiedenis van de natuurbeschermingsbeweging in Nederland; dit boek is daar een product van. Tegenwoordig is hij postdoctoraal onderzoeker aan de Vrije Universiteit Brussel.

